

Date: 9th April-2026

QASHQADARYO VILOYATI O‘ZBEK SHEVALARIDAGI
FRAZELOGIYASIDAGI FORS-TOJIK O‘ZLASHMA SO‘ZLAR TAHLILI

Muxammadiyev Nodir Rustamzoda

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti 3-bosqich tayanch
doktoranti

E-mail: muxammadiyevnodir93@gmail.com

Orcid: 0009-0001-8475-1500

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati o‘zbek shevalarida qo‘llanilayotgan o‘zlashgan o‘zbek tili frazeologiyasida fors-tojik so‘zlarning qo‘llanilishi hududiy shevalarda, ayniqsa Qashqadaryo viloyati shevalarida yanada yorqinroq namoyon bo‘ladi. Qashqadaryo hududi tarixan tojik tiliga yaqin bo‘lgan mintaqalar bilan tutashganligi sababli bu yerda fors-tojik unsurlarining tilga ta‘siri kuchli seziladi. Natijada nafaqat alohida so‘zlar, balki barqaror iboralar, ya‘ni frazeologik birliklar tarkibida ham fors-tojik elementlari keng qo‘llanadi.

Kalit so‘zlari: *Qashqadaryo shevalari, o‘zlashma so‘zlar, frazeologiya, o‘zlashish holati, semantikasi, fors-tojik, leksikologiya, til, sheva, tillararo o‘zaro ta‘sir, dialektologiya.*

Аннотация: В данной статье рассматривается использование персидско-таджикских слов во фразеологии заимствованного узбекского языка, используемого в узбекских диалектах Кашкадарьинской области, что наиболее отчетливо проявляется в региональных диалектах, особенно в диалектах Кашкадарьинской области. Поскольку Кашкадарьинская область исторически граничит с регионами, близкими к таджикскому языку, влияние персидско-таджикских элементов на язык здесь ощущается очень сильно. В результате персидско-таджикские элементы широко используются не только в отдельных словах, но и в устойчивых выражениях, то есть фразеологических единицах.

Ключевые слова: кашкадарьинские диалекты, заимствованные слова, фразеология, состояние ассимиляции, семантика, персидско-таджикский язык, лексикология, язык, диалект, межъязыковое взаимодействие, диалектология.

Abstract: This article examines the use of Persian-Tajik words in the phraseology of the adopted Uzbek language used in the Uzbek dialects of the Kashkadarya region, which is more clearly manifested in regional dialects, especially in the dialects of the Kashkadarya region. Since the Kashkadarya region is historically adjacent to regions close to the Tajik language, the influence of Persian-Tajik elements on the language is strongly felt here. As a result, Persian-Tajik elements are widely used not only in individual words, but also in stable expressions, that is, phraseological units.

Keywords: Kashkadarya dialects, loanwords, phraseology, state of assimilation, semantics, Persian-Tajik, lexicology, language, dialect, interlingual interaction, dialectology.

Date: 9th April-2026

O'zbek tili frazeologiyasida fors-tojik so'zlarning qo'llanilishi hududiy shevalarda, ayniqsa Qashqadaryo viloyati shevalarida yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Qashqadaryo hududi tarixan tojik tiliga yaqin bo'lgan mintaqalar bilan tutashganligi sababli bu yerda fors-tojik unsurlarining tilga ta'siri kuchli seziladi. Natijada nafaqat alohida so'zlar, balki barqaror iboralar, ya'ni frazeologik birliklar tarkibida ham fors-tojik elementlari keng qo'llanadi. Qashqadaryo shevalarida "dil" so'zi adabiy tilga nisbatan faolroq ishlatiladi va ko'pincha "ko'ngil" yoki "yurak" so'zlari bilan yonma-yon qo'llanadi. Masalan, "dilim siqildi" iborasi adabiy tildagi "ko'nglim siqildi" yoki "yuragim siqildi" iboralari bilan sinonim hisoblanadi. Bu yerda "siqilmoq" fe'li ruhiy bosimni bildirsa, "dil" komponenti iboraga badiiylik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi. Shuningdek, "dilini og'ritdi" iborasi ham shevada keng ishlatilib, "ranjitdi", "ko'nglini sindirdi" kabi sinonimlarga ega. "Jon" komponenti ham Qashqadaryo shevalarida juda faol. Masalan, "jonim chiqib ketay dedi" iborasi kuchli qo'rquv yoki charchoqni ifodalaydi va adabiy tildagi "juda qo'rqdim" yoki "holdan toydim" ma'nolariga yaqin turadi. "Jon kuydirmoq" iborasi esa bu hududda nafaqat qayg'urish, balki biror ishga bor kuchini berib harakat qilish ma'nosida ham ishlatiladi. Uning sinonimlari sifatida "kuyinmoq", "astoydil harakat qilmoq", "bor kuchini sarflamoq" kabi birliklarni keltirish mumkin. Fors-tojik tilidan kirgan "g'am" so'zi Qashqadaryo shevalarida ko'pincha kuchli emotsional rang bilan ishlatiladi.

Masalan, "g'am bosdi" iborasi insonning ruhiy tushkunlikka tushganini bildiradi. Bu ibora adabiy tildagi "qayg'uga botdi", "tushkunlikka tushdi" kabi sinonimlarga ega. Shuningdek, "g'am yeb yuribdi" iborasi doimiy tashvishda bo'lish holatini anglatadi va "tashvishlanib yuribdi", "o'ylab yuribdi" kabi ifodalar bilan ma'nodoshdir. Qashqadaryo shevalarida "shod" so'zi nisbatan kamroq ishlatilsa-da, uning o'rnini ko'pincha "xursand" yoki "quvondi" kabi turkiy va o'zlashgan variantlar egallaydi. Biroq ayrim joylarda "shod bo'ldi" iborasi ham uchrab, adabiy til bilan umumiylikni saqlab qoladi. Bu ibora "sevinib ketdi", "quvonib ketdi" kabi sinonimlar bilan ifodalanadi. Hududiy shevalarda yana bir e'tiborga molik jihat — fors-tojik so'zlarining fonetik o'zgarishga uchragan holda ishlatilishidir. Masalan, ayrim joylarda "dil" o'rniga "til"ga yaqin talaffuz, yoki "g'am" o'rniga yumshoqroq variantlar uchrashi mumkin. Bu esa shevalarning o'ziga xos fonetik xususiyatlarini ko'rsatadi.

Qashqadaryo shevalarida muhabbat va munosabatlarni ifodalovchi iboralarda ham fors-tojik unsurlari seziladi. Masalan, "ko'ngil qo'ydi" iborasi bilan bir qatorda ba'zan "dil qo'ydi" shakli ham ishlatiladi. Bu ibora "sevib qoldi", "oshiq bo'ldi" kabi sinonimlarga ega bo'lib, shevada yanada emotsional tus oladi. "Dilbar" so'zi esa ko'proq badiiy nutqda yoki katta yosh vakillari nutqida uchrab, "go'zal", "yoqimtoy", "maftunkor" kabi ma'nolarda qo'llanadi.

Umuman olganda, Qashqadaryo viloyati shevalari o'zbek tili frazeologiyasida fors-tojik so'zlarning qanday yashovchan va faol ekanini yaqqol ko'rsatadi. Bu hududdagi iboralar tilning tarixiy ildizlari, madaniy aloqalari va xalqning dunyoqarashini aks ettiradi. Fors-tojik komponentlari ishtirokidagi frazeologik birliklar esa nafaqat ma'no, balki hissiy bo'yoqni ham kuchaytirib, nutqni yanada jonli va ta'sirchan qiladi.

Date: 9th April-2026

Frazeologizmlar nutq momentida tayyor leksik birlik sifatida to'g'ri sifada, ma'no xususiyatiga ko'ra, so'z va erkin so'z birikmalaridan farqlanadi. Uning bu farqi bir birikma sostavida komponentlar uxshamasidan yagona ko'chma ma'no ifodalab, bir so'z yoki birikmaga sinonim tarzida qo'llanishida ko'rinadi. Bunday holatni barcha tillarda bo'lganidek, o'zbek tilida ham uchratish mumkin. O'zbek tili frazeologizmlarga boy. Uning frazeologik birikmalari strukturasi faqatgina o'zbekcha komponentlar tashkil qilib qolmay, balki ularning ko'pchiligida boshqa til elementlari, jumladan, fors-tojik so'zlari aktiv ishtirok etadi. Frazeologizmlar tilshunoslikda murakkab masalalardan biri hisoblanadi, uning xususiyatlarini to'liqligicha hal qilish maxsus va jiddiy ilmiy tadqiqot ishlarini talab qiladi. O'zbek tilshunosligida shu kunga qadar bu masalaga bag'ishlangan maxsus tekshirishlar bo'lishiga qaramay, u holigacha o'zining tugal ilmiy natijasiga erishgan emas. Ana shu momentni hisobga olib, biz o'z mulohazalarimizda o'zbek tili frazeologiyasining barcha xususiyatlariga to'xtalib o'tishni maqsad qilmadik balki ishimizning mavzuyiga ko'ra uning fors-tojik so'zlari yordamida shakllangan bir qismigina izohlash bilan kifoyalidik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'afurov, N. (2002). *O'zbek shevalarining lingvistik xususiyatlari*. Toshkent: O'zR FA nashriyoti.
2. Mamatqulov, B. (2010). *Qashqadaryo shevalari va ularning o'ziga xosliklari*. Qarshi: Nasaf.
3. Madvaliyev A. Xudoyberganova D. *O'zbek tilining izohli lug'ati. I–VI jild. T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.*
4. Rasulov, M. (1998). *Til va jamiyat: dialektologik tadqiqotlar*. Toshkent: Fan.
5. To'xtayev, S. (2005). *O'zbek shevalari fonetikasi*. Samarqand: Imkon nashriyoti.
6. Шабдурахмонов Ш. *Узбек адабий тили ва узбек халқ шевалари*. – Т., 1962. – Б. 224.
7. Жўраев Б. *Юқори Қашқадарё ўзбек шевалари*. – Т.: Фан, 1962.

